

ЗАВАЛІШИНА О. С.,

аспірант кафедри кримінального права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.352(47+57)“19”

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.28>

ПРЕДМЕТ ХАБАРНИЦТВА ЗА РАДЯНСЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті досліджено кримінальне законодавство радянських часів у період другої половини ХХ століття щодо визначення предмета хабарництва у Кримінальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року, який був розроблений на основі положень кримінального законодавства Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У публікації акцентується увага на встановленні змісту цієї об'єктивної ознаки у таких злочинах, як «Одержання хабара», «Посередництво в хабарництві», «Дача хабара» та «Провокація хабара». Встановлено, що кримінальне законодавство зазначеного періоду взагалі ніяким чином не висвітлювало поняття «хабар», а також не розкривало його зміст, що було значною прогалиною у кримінальному праві та слугувало перепорою для правильного застосування норм кримінального права. Така невизначеність поняття хабаря створювала підґрунтя для різного розуміння його у юридичній літературі та на практиці, оскільки така ознака встановлювалася шляхом індивідуального тлумачення норм. Аналізується та детально досліджується таке законодавчо визначене поняття «хабар у будь-якому вигляді», що було передбачено у тексті Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Особливості такого формулювання створювали певні труднощі у зв'язку з надмірно розмитою характеристикою змісту цього поняття, бо для правильного тлумачення кримінально-правових норм потрібно правильно встановити всі елементи та визначити їх зміст. У статті проаналізовані погляди правознавців на зазначену проблему, які намагалися уточнити зміст поняття «хабар у будь-якому вигляді», обмежуючи його розуміння виключно матеріальним характером. Наведений ретельний та детальний аналіз узагальнення представлених наукових поглядів та доктринальних положень науки кримінального права, підтримується позиція, що «вузьке» тлумачення законодавчо встановленої ознаки «хабар у будь-якому вигляді» у Кримінальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року, змістом якого є розуміння тільки матеріального характеру хабаря, є найбільш оптимальним варіантом тлумачення.

Ключові слова: предмет хабарництва, хабар, хабар у будь-якому вигляді, хабарництво, корупція.

Zavalishyna O. S. The subject of bribery under soviet criminal legislation of the second half of the XX century

The presented scientific article examines the criminal legislation of the Soviet era in the second half of the twentieth century, to determine the subject of bribery in the Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 1960, which was developed on the basis of criminal law of the Union of Soviet Socialist Republics. The publication focuses on establishing the content of this objective feature in such crimes as “Taking a bribe”, “Mediation in bribery”, “Giving a bribe” and “Provoking



a bribe". It was established that the criminal legislation of this period did not cover the concept of "bribery" in any way, nor did it disclose its meaning, which was a significant gap in criminal law and served as an obstacle to the proper application of criminal law. Such uncertainty in the concept of bribery created the basis for different understandings of it in the legal literature and in practice, as such a feature was established through individual interpretation of norms. Such a legally defined concept of "bribery in any form", which was provided for in the text of the Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, is analyzed and studied in detail. The peculiarities of this wording created certain difficulties due to the overly vague characterization of the content of this concept, because for the correct interpretation of criminal law it is necessary to correctly establish all the elements and determine their content. The article analyzes the views of jurists on this issue, who tried to clarify the meaning of the concept of "bribery in any form", limiting its understanding to a purely material nature. It presents a careful and detailed analysis of the generalization of the presented scientific views and doctrinal provisions of the science of criminal law supports the position that the "narrow" interpretation of the legally established sign "bribe in any form" in the Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 1960. only the material nature of the bribe, is the most optimal interpretation.

Key words: *subject of bribery, bribe, bribe in any form, bribery, corruption.*

Вступ. Відповідальність за хабарництво в Україні має свою історію. Після жовтневої революції 1917 р. прийшла радянська влада, яка започаткувала новий, досить довгий етап протидії хабарництву у кримінальному законодавстві України. Цей етап був зумовлений певними особливостями розвитку права та суспільного ладу в державі, адже побудова та існування кримінального законодавства України як складника правової системи Радянського Союзу напряду залежали від законодавства Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР).

Затверджені Верховною Радою (далі – ВР) СРСР «Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік» від 25 грудня 1958 р. відіграли вирішальну роль, ставши основою для приведення до єдиної системи кримінального законодавства радянських республік, яка була реалізована у тексті нового КК УРСР від 28 грудня 1960 р., що було розроблено на основі кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік та став новою правовою базою у запобіганні та боротьбі з корупцією. Новий КК набрав чинності з 1 квітня 1961 року і діяв на території України понад 40 років до прийняття КК України у вересні 2001 року. Таким чином, його дія розповсюджувалася на періоди «хрущовської відлиги», «застоя», «перебудови» та здобуття державної незалежності України.

Із прийняттям нового КК УРСР 1960 р. відповідальність за хабарництво було віднесено до посадових злочинів, які були передбачені Главою VII КК УРСР, що включала вже чотири статті про відповідальність за злочини, пов'язані з хабарництвом. До таких злочинів належали ст. 168 КК, яка передбачала відповідальність за одержання хабаря, ст. 169 КК «Посередництво в хабарництві», ст. 170 КК «Дача хабаря» та ст. 171 КК «Провокація хабаря». Таким чином, кримінальна відповідальність за хабарництво за радянських часів встановлювалася у чотирьох складах злочинів, які являли собою значну частину посадових злочинів. Для правильного тлумачення та застосування Кримінального закону у боротьбі з хабарництвом необхідно правильно встановити всі елементи відповідного злочину та розкрити їх зміст. Але за весь період дії КК законодавчо так і не було закріплено зміст хабаря і те, що саме потрібно розуміти під цим терміном.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження предмета хабарництва за радянським кримінальним законодавством другої половини ХХ ст. Аналізується зміст цього поняття, а також окреслюються проблеми тлумачення предмета хабаря.



Результати дослідження. Аналізуючи текст ст. КК УРСР 1960 р., можна говорити про те, що предметом злочину у статті 168 визначався хабар у будь-якому його вигляді: «Отримання посадовою особою особисто або через посередників у будь-якому вигляді хабаря за виконання або невиконання в інтересах надавача будь-якого діяння, яке посадова особа могла або повинна була вчинити виключно внаслідок свого службового положення» [1, с. 66]. Що стосується визначення предмету хабарництва у статтях 169, 170 та 171 КК УРСР, то предметом цих злочинів так само був визначений хабар. У диспозиції ст. 169 КК «Посередництво у хабарництві» «хабар» як предмет цього злочину прямо не передбачений. Водночас у науковій літературі «хабарництво» розглядалося як комплексне поняття, що об'єднує у собі три самостійних склади злочину: отримання хабаря, дачу хабаря та посередництво у хабарництві. Під «посередництвом у хабарництві» розуміли передачу за дорученням хабародавця або хабарника предмета злочину – хабаря. Новий кримінальний кодекс, як і його попередник, не закріплювали законодавчого визначення поняття «хабар», а його визначення встановлювалося шляхом індивідуального тлумачення норм. Нормативна вказівка на одержання хабаря «в будь-якому вигляді» може сприйматися за буквального тлумачення тексту закону по-різному. Можна зазначити, що у нормах радянського кримінального законодавства зміст предмета хабарництва ніколи не було закріплено. Наприклад, у Декреті РНК РРФСР від 8 травня 1918 року «Про хабарництво» просто йшлося про хабар [8, с. 29]. Першим спеціалізованим законодавчим актом, який закріплював ознаку одержання хабаря «у будь-якому вигляді», був Декрет РНК від 16 серпня 1921 року «Про боротьбу з хабарництвом» [2, с. 720].

Незважаючи на досить «розмите» формулювання хабаря у законі, кримінально-правова наука і практика визначали, що хабарем має бути незаконно отримана вигода, яка має виключно матеріальну цінність. Саме таке розуміння змісту предмета хабаря було передбачено постановою Пленуму Верховного Суду СРСР № 3 від 30 березня 1990 року «Про судову практику у справах про хабарництво». Пленум у ній надав чітке визначення предмета хабарництва, яке почало своє формування ще в першому КК УРСР 1922 р. та так і не було законодавчого закріплення цього питання, а встановлювалось шляхом індивідуального тлумачення норм [10]. У п. 4 вказаної постанови Пленуму було підкреслено саме матеріальний, але не обов'язково речовий характер предмета хабаря: «предметом хабаря можуть бути гроші, цінні папери, матеріальні цінності, а також надані безоплатно, але підлягаючі оплаті послуги» [7, с. 10].

Ця ідея знайшла своє відображення вже за часів здобуття Україною незалежності у прийнятому 5 жовтня 1995 р. Законі України «Про боротьбу з корупцією» № 356/95-ВР, який у ст. 1 містив роз'яснення поняття корупції і корупційних діянь, що характеризувалися виключно матеріальною ознакою. До корупційних діянь належали незаконне одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості; кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством [9]. Цей закон також не встановлював законодавчого визначення хабаря, але у ньому чітко окреслювався його матеріальний зміст.

Таким самим чином був сформульований зміст хабаря у науковій літературі. А саме предмет хабарництва розглядався як гроші, різноманітні матеріальні цінності, послуги матеріального характеру. Передача як винагороди посадовій особі і прийняття нею грошей, майна, надання в користування квартири, путівки до санаторію, будинку відпочинку, абонементу до театру, ордеру на квартиру тощо характеризує предмет дачі, одержання хабаря [3, с. 284].

Зважаючи на нечіткість формулювання «хабар у будь-якому вигляді» та можливість широкого його тлумачення, науковці намагались уточнити зміст цього поняття, обмеживши його вказівкою на матеріальний характер. На підтримку цієї позиції можна зазначити погляди багатьох видатних учених. Варто зазначити, що деякі науковці ширше розглядають зміст хабаря, так, на думку Б.В. Здравомислова, до предмета відносяться не тільки грошові кошти



та матеріальні цінності, а й будь-які інші форми майнових вигід. Особливість таких форм полягає у тому, що майнова вигода отримується особою шляхом меншої витрати коштів порівняно з належною (наприклад, придбання цінної речі за безцінь) або взагалі полягає в безкоштовному отриманні того, що потребує оплати (безкоштовна путівка на відпочинок, користування дачею без оплати тощо). Він наголошував на тому, що допустимо у деяких випадках, залежно від конкретної ситуації розуміти предмет хабаря більш широко. Важливо лише те, щоб отримані блага не втрачали майновий характер [4, с. 126–127]. Науковці В.О. Владимиров та В.Ф. Кириченко також вказували, що під предметом хабаря потрібно розуміти матеріальні цінності, а саме гроші, продукти харчування, спиртні напої, одяг, путівка в будинок відпочинку або санаторій, ордер на квартиру тощо. Також як хабар розглядають пригостання хабароодержувача, уявний програш у карти, продаж цінної речі за безцінь, надання усіляких матеріальних послуг чи послуг майнового характеру [5, с. 27–28]. На думку О.Я. Светлова, крім матеріальних цінностей, предметом хабаря можуть бути будь-які майнові вигоди, тобто отримання за безцінь або за значно меншою ціною будь-якої речі чи інших матеріальних благ, також до інтересів майнового характеру, які є предметом хабаря, слід віднести безоплатне пригостання у ресторані [6, с. 197].

Варто зазначити, що в науці вітчизняного кримінального права та практиці визначення предмета хабаря, який характеризується виключно майновим характером, можна вважати традиційною позицією. Таке обмеження змісту предмета хабаря виходить з його природи, адже хабарництво за своєю природою є корисливим злочином, який вчиняється з метою наживи. Також ця позиція була відображена у коментарі до кримінального кодексу УРСР 1960 р., де поняття хабаря наводилося шляхом визначення низки його ознак, однією з яких було визначення саме матеріального майнового характеру хабаря [11, с. 374]. Але така законодавча ознака, як «у будь-якому вигляді», залишилася поза текстом коментаря, і їй не надавалося ніякого роз'яснення. Цю прогалину було усунуто у наступних науково-практичних коментарях 1978 р. та 1987 р. до КК УРСР 1960 р., де пояснювалося, що поняття «хабар у будь-якому вигляді» передбачає його майновий характер. Далі зазначалося, що предметом хабаря можуть бути матеріальні цінності (гроші, продукти, речі, будівельні матеріали, домашні тварини) або майнові блага (надання путівки до санаторію, ремонт квартири або передача права користування нею, пошив речей). Крім того, було вказано, що не можуть бути предметом хабаря надані посадовій особі послуги нематеріального характеру [12, с. 473–474; 13, с. 473–474].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід визнати, що найбільшою та значною прогалиною за часів дії КК УРСР 1960 року стало те, що законодавчо не було закріплено визначення змісту хабаря. У КК УРСР 1960 року предмет хабарництва визначався як «хабар у будь-якому вигляді». Законодавчо не було роз'яснено, що саме необхідно розуміти під цією ознакою. Це давало змогу сприймати таке формулювання занадто широко для тлумачення в кримінальному праві. Таке занадто розширене розуміння було підґрунтям для віднесення до предмета хабарництва будь-якого блага, як матеріального, так і нематеріального характеру. Але в літературі така позиція не отримала підтримки. Вчені-криміналісти і практики у цьому питанні були одностайні, додержуючись позиції, що це повинна бути тільки матеріальна вигода, бо це корисливий злочин, який вчиняється з корисливим мотивом. Таке розуміння хабаря повністю поділялося і практикою, адже в більшості вчинених злочинів предметом хабаря були гроші. Проте вже за часів здобуття Україною незалежності у 1995 році законодавчо було визначено перелік предметів, які у разі незаконного їх одержання становлять корупційний злочин. Отже, предметом хабарництва визнавалося будь-яке майно, права та послуги, отримання яких приносить посадовій особі певну майнову користь.

Список використаних джерел:

1. Уголовный кодекс Украинской ССР. Киев: Госполитиздат УССР, 1961. 132 с.
2. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Москва: Управление делами Совнаркома СССР, 1944. 1198 с.



3. Курс советского уголовного права / отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский ; Ленинградский гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград : Издательство Ленинградского ун-та, 1970. Т. 4: Часть Особенная / Н.А. Беляев [и др.]. Ленинград : [б.и.], 1978. 557 с.
4. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. Москва: Юридическая литература, 1975. 168 с.
5. Владимиров В.А., Кириченко В.Ф. Должностные преступления. Лекция : Учебное пособие. Москва: ВШ МООП РСФСР, 1965. 42 с.
6. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / отв. ред. И.П. Лановенко. Киев: Наукова думка, 1978. 303 с.
7. Бюллетень Верховного Суда СССР / Верховный Суд СССР. Москва, 1990. № 3. 48 с.
8. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства : Сборник декретов. 1917–1919 гг. Москва: ГИЗ, 1920. 1917–1918: [4], 312 с.
9. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-vr/ed19951005> (дата звернення: 04.02.2021).
10. Завалішина О.С. Предмет хабарництва за радянським кримінальним законодавством першої половини ХХ ст. *Наука – основа розвитку світу* : LI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. (Ужгород, 01 верес. 2020 р.). Ужгород, 2020. С. 21–25.
11. Уголовный кодекс Украинской ССР : науч.-практ. коммент. / под общ. ред. В.И. Зайчука. Киев : Госполитиздат УССР, 1969. 543 с.
12. Уголовный кодекс Украинской ССР : науч.-практ. коммент. / Н.Ф. Антонов [и др.] ; отв. ред. В.И. Зайчук. Киев : Госполитиздат УССР, 1978. 683 с.
13. Уголовный кодекс Украинской ССР : науч.-практич. коммент. / авт. коммент. Н.Ф. Антонов [и др.]. 3-е изд., доп. Киев : Политиздат Украины, 1987. 880 с.

